

MAREK DUTKOWSKI

Uniwersytet Szczeciński

KLASTRY W ROZWOJU REGIONALNYM

Abstract: Clusters in Regional Development. The article discusses the concept of clusters in five contexts: national, research, explanatory, planning, and applicational. It is based on an analysis of selected theoretical-methodological positions of the literature on the subject, an analysis of applications of the cluster concept in regional policy, and published results of the research on the development of regions, in which a policy of cluster creation and support was conducted.

The notion of a cluster is a metaphorical name of a certain way of thinking (by no means original) rather than an operational term. In this context, methodological achievements worked out in the framework of this conception are modest. Still, the cluster approach shows the economy in a new light: of globalisation, competitiveness, and innovativeness. It is hard to give an unequivocal assessment of explanations of the phenomena and processes of socio-economic development in their spatial diversity offered by the cluster concept. What remains a problem is the instrumentalisation of regional development policy based on the support of clusters. Nevertheless, the cluster approach brings hope of introducing integrated planning and ever better connections between scales, from global to local. The role of a policy of cluster creation and support in regional development is hard to define, which results from the methodological difficulty of separating the subject and the object of regional policy in the cluster approach.

1. Termin klaster

Na wstępie potrzebne są pewne ustalenia terminologiczne. Angielski termin *cluster* był tłumaczony pierwotnie jako *skupienie*, *zespół*, *grupa*, jako nazwa pewnej procedury klasyfikacji w ramach taksonomii numerycznej, znanej jako *cluster analysis*, czyli *analiza skupień* (Parysek, Wojtasiewicz 1979), ale także jako *analiza zespołowa* lub *grupowa* (Walczak 1997). W kontekście gospodarki globalnej, konkurencyjności przedsiębiorstw i rozwoju regionalnego terminy *cluster*, *clusters* tłuma-

zione są na język polski jako *grono*, *grona* (np. Porter 2001) lub *klaster*, *klastry* (np. www.klastry.pl).

W prezentowanym opracowaniu przyjmuje się drugą konwencję, gdyż pojęcie *grono* ma w języku polskim inne konotacje. W biologii oznacza typ *kwiatostanu*, a w języku potocznym grupę osób, niekoniecznie powiązanych wzajemnie z sobą. Gdyby konsekwentnie stosować metafory biologiczne, to równie odpowiednie byłyby terminy *kiść* lub *wiecha*. Wydaje się, że „geograficzne skupiska wzajemnie powiązanych firm i instytucji” zasługują w języku fachowym geografii ekonomicznej i polityki regionalnej na odrębną nazwę, podobną w brzmieniu do oryginalnej angielskiej, czyli *klaster*.

2. Wykorzystanie koncepcji klastrów w badaniach naukowych i polityce

Dokonania naukowe i osiągnięcia praktyczne w dziedzinie badań i wspierania rozwoju regionalnego na podstawie koncepcji klastrów są ważne i rozległe¹. Nie jest ani możliwe, ani celowe omawianie ich w tym miejscu, choć niewątpliwie pogłębione krytyczne studium koncepcji klastrów i zorientowanej na klastry polityki rozwoju społeczno-gospodarczego byłoby pożyteczne dla polskiej nauki i polityki.

Nie ulega wątpliwości, że w latach 90. ubiegłego wieku ukształtowała się szkoła myślenia i działania, związana z osobą prof. Michaela E. Portera i zespołem Instytutu Strategii i Konkurencyjności utworzonym przez niego przy Harwardzkiej Szkole Biznesu (zob. www.isc.hbs.edu). Centralnym pojęciem tej szkoły jest *konkurencja*. *Klaster* jest pojęciem pochodnym. Porter rozszerzył pojęcie konkurencji między przedsiębiorstwami na konkurencję między krajami, regionami i miastami. Wydaje się, że poszerzył na wszystkie skale przestrzenne, sektory i branże również pojęcie *klastra*, rozumianego jako skupisko powiązanych ze sobą na różne sposoby oraz współdziałających przedsiębiorstw i instytucji. Pojęcie *klaster* zyskało na uniwersalności, ale straciło na precyzji i operacyjności.

Z punktu widzenia ekonomiki przedsiębiorstwa i teorii makroekonomicznych jest to postęp i „odkrycie”, poszerzające pole badań i przywracające perspektywę przestrzenną po wielu latach niedocenia-

---

¹ Chciałbym wyrazić wdzięczność pracownikom Instytutu Badań nad Gospodarką Rynkową w Gdańsku oraz dr. Vladimirowi Valetka z Białoruskiego Państwowego Uniwersytetu Technologicznego w Mińsku za udostępnienie wersji cyfrowych kilkunastu publikacji pochodzących z kwerendy internetowej.

nia znaczenia przestrzeni i miejsca dla procesów gospodarczych. Jednak z punktu widzenia geografii ekonomicznej oraz teorii rozwoju lokalnego i regionalnego trudno mówić o postępie poznawczym czy metodologicznym. Pojawiło się natomiast pewne zamieszanie terminologiczne i stosowane są zbyt proste i wątpliwe metody badawcze. Nie można uznać istnienia „teorii klastrów”, raczej jest to pewnego rodzaju podejście badawcze (*cluster oriented approach*), zresztą wcale nie oryginalne. Sam Porter skłonny jest mówić o takiej teorii, lecz przede wszystkim w kontekście kluczowego według niego zagadnienia *konkurencji*. „Dlaczego należy patrzeć na gospodarkę przez pryzmat klastrów, zamiast postrzegać ją z punktu widzenia bardziej tradycyjnych grup, jak firmy, sektory lub działy gospodarki, np. przemysł przetwórczy albo usługi? Przede wszystkim dlatego, że klastry bardziej odpowiadają istocie konkurencji i źródłom przewagi konkurencyjnej.” (Porter 2001, s. 255). W efekcie ostatecznym zalety tego podejścia są tak ważne, że mimo różnych zastrzeżeń, ten kierunek myślenia zasługuje na poważne potraktowanie i obiektywną ocenę teoretyczno-metodologiczną.

W Polsce potrzeba bliższego zapoznania się z podejściem klastrowym wynika z sytuacji w dziedzinie polityki regionalnej. Przez długie lata transformacji trwał pewien zastój w sferze teorii, metodologii i badań oraz praktyczne zaniechanie działań w sferze polityki. Dopiero perspektywa przystąpienia do UE wymusiła przywrócenie (przynajmniej w sferze deklaracji) należnego znaczenia polityce regionalnej. Polska regionalistyka z dnia na dzień została skonfrontowana z dorobkiem i instytucjami europejskiej polityki regionalnej. Podejście klastrowe, zwłaszcza w aspekcie konkurencyjności i innowacyjności gospodarki, stanowi ważną część tego dorobku i sposobu działania tych instytucji (Jagiello 2002; Ketels 2004; Wojnicka 2002).

Niestety trzeba stwierdzić, że koncepcja klastrów jest w Polsce słabo znana, również wśród ekonomistów. Nie jest także popularna w środowisku związanym z polityką regionalną i gospodarką przestrzenną. Polskie instytucje naukowe i polscy naukowcy są praktycznie nieobecni w międzynarodowych projektach badawczych, opierających się na koncepcji klastrów (por. *World Congress...* 2001). Poza próbą opisu klastrów w Polsce, podjętą przez Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową (IBnGR) i pojedynczymi pracami poszczególnych osób, brakuje krajowych programów badawczych korzystających z tej koncepcji (zob. Brodzicki i in. 2002; Brodzicki, Szultka 2002; Grycuk 2003; Wojnicka, Tamowicz 2002). Przeprowadzono badania klastra automatyki przemysłowej w woj. pomorskim (Szultka, Wojnicka 2003), klastra budowlanego

w regionie świętokrzyskim (Olesiński, Predygiel 2002), klastra poligraficznego w metropolii warszawskiej (Dziemianowicz, Olejniczak 2002), klastra wyrobów z tworzyw sztucznych wokół Tarnowa (Szymoniuk 2001) oraz klastrów wiejskich na Lubelszczyźnie (Szymoniuk 2003). Brakuje jednak opracowań teoretyczno-metodologicznych. Głównym źródłem informacji o koncepcji klastrów w Polsce jest prowadzona przez IBnGR strona internetowa (www.klastry.pl).

Obok braku zainteresowania ze strony większości ośrodków badawczych, obaw przed pośądzeniem o nadmierne uleganie kolejnej „modzie”, sytuacja ta jest również uwarunkowana brakiem danych statystycznych umożliwiających tzw. *cluster mapping*. Zamierzenia badawcze IBnGR straciły impet głównie z tego powodu. Wszystko to prowadzi do poważnych deficytów w polityce rozwoju regionalnego w Polsce opartej na koncepcji klastrów, co wobec tendencji w UE wymaga poprawy. Oczywiście, w niektórych dokumentach planistycznych i programowych używa się terminu *klaster*, co raczej jest efektem wspomnianej „mody na klastry”, która dotarła do Polski z pewnym opóźnieniem, niż świadomego korzystania z dorobku tej koncepcji. Krajowy i regionalne systemy innowacyjne jako składniki polityki rozwoju państwa wykorzystują również koncepcję klastrów (por. Wojnicka 2004). Mimo to, trudno myśleć o sensownej polityce wspierania klastrów w Polsce, niezależnie od skali przestrzennej, skoro brakuje solidnej wiedzy, jakie klastry i gdzie w Polsce występują.

3. Cel i zakres opracowania

W świetle analizy literatury i działań praktycznych należy wyróżnić dwie płaszczyzny problematyki klastrów – poznawczą (identyfikacja i badania istniejących klastrów) oraz polityczną (tworzenie nowych i wspieranie istniejących klastrów). W pracy podjęto próbę charakterystyki i oceny koncepcji *klastrów* na obydwu płaszczyznach i w pięciu kontekstach. Na płaszczyźnie poznawczej w kontekście pojęciowym, badawczym i wyjaśniającym, a na płaszczyźnie politycznej w kontekście planistycznym i aplikacyjnym. Poszukuje się odpowiedzi na następujące pytania:

- czy klaster to nazwa nowego zjawiska gospodarczego?
- czy za pomocą koncepcji klastrów można lepiej badać przestrzenne aspekty funkcjonowania i rozwoju gospodarki?
- czy koncepcja klastrów umożliwia lepsze wyjaśnienie zjawisk mechanizmów rozwoju społeczno-gospodarczego w ich zróżnicowaniu przestrzennym?

- czy koncepcja klastrów umożliwi formułowanie lepszych i skuteczniejszych programów i planów rozwoju regionalnego i lokalnego?
- jakie są rezultaty stosowania koncepcji klastrów w praktyce – czy wspieranie klastrów przyspiesza, ewentualnie równoważy rozwój lokalny i regionalny?

4. Kontekst pojęciowy

W tym kontekście, pomijając omówione na wstępie kwestie językowe, pojawia się pytanie, czy *klaster* to nazwa nowego zjawiska gospodarczego? Zgodnie z definicją Portera (2001, s. 248), „*klaster* (oryg. tłum. *grono*) jest to znajdująca się w geograficznym sąsiedztwie grupa przedsiębiorstw i powiązanych z nimi instytucji, zajmujących się określoną dziedziną, połączona podobieństwami i wzajemnie się uzupełniająca. Geograficzny zasięg klastra może obejmować jedno miasto lub stan, cały kraj, a nawet grupę sąsiednich krajów.” W skład klastra mogą wchodzić bardzo zróżnicowane podmioty – przedsiębiorstwa, instytucje, organizacje, osoby (tab. 1).

Na podstawie analizy publikacji Portera i innych autorów Ketels (2004) uważa, że klaster powinien spełniać następujące cztery kryteria:

- bliskość geograficzna;
- powiązania produkcyjne lub/i usługowe w ramach łańcucha wartości;
- współpraca między podmiotami wchodzącymi w jego skład;

Tabela 1

Składniki klastrów

Firmy produkujące wyroby finalne lub usługowe
Dostawcy wyspecjalizowanych środków produkcji, części, maszyn i usług
Instytucje finansowe oraz firmy w pokrewnych sektorach
Firmy zaliczające się do sektorów dalszej części łańcucha wartości (np. kanały dystrybucji albo klienci)
Producenci komplementarnych wyrobów
Jednostki tworzące wyspecjalizowaną infrastrukturę
Instytucje rządowe i pozarządowe zapewniające specjalistyczne szkolenie, oświatę, informacje, badania i pomoc techniczną (np. uniwersytety, ośrodki naukowe, jednostki szkolenia zawodowego) oraz agencje normalizacyjne i certyfikujące
Agencje rządowe

Źródło: Opracowanie własne na podstawie (Porter 2001, s. 248).

- znaczna masa krytyczna, umożliwiającą istotny wpływ na funkcjonowanie i rozwój miasta, regionu lub kraju.

W praktyce spotyka się różne typy klastrów. Można je klasyfikować stosując bardzo różne kryteria:

- rodzaj dostarczanych produktów lub usług: samochody, usługi finansowe, usługi turystyczne, stylowe meble, płytki ceramiczne;
- faza rozwoju: np. w Wielkiej Brytanii wyróżniono klastry embryonalne, klastry o ustalonej pozycji, klastry dojrzałe i klastry schyłkowe;
- głębokość powiązań wewnątrzklastrowych, a także znaczenie klastra w gospodarce światowej (międzynarodowy, krajowy, regionalny);
- swoboda lokalizacyjna głównej działalności klastra: *traded clusters* – nie związane lokalizacyjnie działalności obsługujące rozległe rynki; *local clusters* – działalności obsługujące i związane z rynkami regionalnymi i lokalnymi; *natural endowment-dependent clusters* – działalności związane z zasobami naturalnymi, (tab. 2),

Brytyjski Departament Handlu i Przemysłu wyróżnia inne typy klastrów (*Business Clusters in the UK 2001*):

- łańcuch wartości dodanej – jądro klastra stanowią przedsiębiorstwa sąsiadujące w łańcuchu wartości dodanej; zasadnicze znaczenie mają w tym przypadku pionowe powiązania w procesach produkcyjnych;
- agregacja powiązanych sektorów – wielkoskalowy typ klastra, składający się z czterech zasadniczych części: segmentu produkcji

Tabela 2

Gospodarka USA w ujęciu klastrowym

Miernik	Klastry krajowe i ponadregionalne	Klastry regionalne i lokalne	Klastry naturalne
Udział w zatrudnieniu	31,8%	67,4%	0,8%
Wzrost zatrudnienia 1990-2000	1,7%	2,8%	-1%
Średnia płaca (w USD)	45 040	27 169	32 129
Względna płaca USA=100	137%	82,6%	97,7%
Wzrost płac 1990-2000	5,0%	3,6%	1,9%
Względna produktywność USA=100	144	80	140
Liczba patentów na 10 tys. zatrudnionych	21,1	1,3	7,0
Liczba branż według SIC	590	241	48

Źródło: *Cluster Mapping Project*, Institute for Strategy and Competitiveness, Harvard Business School, Prof. Michael E. Porter, www.isc.hbs.edu.

dóbr finalnych, produkcji maszyn i urządzeń, wyspecjalizowanych nakładów oraz wspierających usług;

- klastry regionalne – agregacja powiązanych sektorów skoncentrowana przestrzennie w ramach regionu co warunkuje jego globalną konkurencyjność;
- dystrykty przemysłowe – lokalne skupiska małych i średnich przedsiębiorstw wyspecjalizowanych w poszczególnych etapach procesu produkcyjnego, silnie powiązane z środowiskiem lokalnym, na podstawie zaufania i więzi kooperacyjnych;
- sieć – specyficzna forma powiązań między aktorami gospodarczymi oparta na współzależnościach, kooperacji i zaufaniu (może lecz nie musi być skoncentrowana przestrzennie);
- środowisko innowacyjne – synergia czynników ekonomicznych i instytucjonalnych na obszarach koncentracji przemysłów wysokiej techniki, prowadząca do efektywnego kreowania i dyfuzji wiedzy oraz wydajnego procesu uczenia się.

Ponieważ zarówno w samej definicji, jak i w proponowanych klasyfikacjach oraz badaniach empirycznych spotyka się bardzo zróżnicowane przykłady przestrzennych skupisk działalności gospodarczej, podane na wstępie cztery kryteria identyfikacji klastra mogą budzić liczne zastrzeżenia. Nie ulega jednak wątpliwości, że klastry istniały również w przeszłości, a niektóre formy ich istnienia i aspekty funkcjonowania były opisywane przez takie pojęcia, jak okręgi i ośrodki przemysłowe, sektorowe i geograficzne bieguny wzrostu, kompleksy terytorialno-produkcyjne, technopolie, aglomeracje miejsko-przemysłowe. Wzorcowym przykładem klastra jest Marshallowski okręg przemysłowy² (por. Grzeszczak 1999). Klastry występowały również zanim pojawił się nowoczesny przemysł. Klaster starożytnego hutnictwa funkcjonował w Górach Świętokrzyskich przez dwa tysiące lat (od VII w. p.n.e. do XVII w n.e.) (Sedlak 1994, s. 94). W średniowiecznej Europie klastrem, zgodnie z Porterowską definicją, była zarówno Hanza, jak i sieć flandryjskich ośrodków wytwarzania dywanów. Funkcjonowanie klastra bawełnianego w XIX-wiecznej Łodzi trafnie i przejmująco opisał Władysław Reymont w „Ziemi Obiecanej”, a filmowo zobrazował Andrzej Wajda. Również w gospodarce socjalistycznej funkcjonowały liczne klastry, np. portowo-przemysłowy, opisany już 20 lat temu w pracy doktorskiej autora niniej-

---

² Część autorów wykazuje, że koncepcja klastra i tzw. rombu przewagi konkurencyjnej została przejęta przez Portera z dorobku Marshalla (np. Martin, Sunley, 2001). Nie oznacza to jeszcze, że „klaster Porterowski” jest tożsamy z Marshallowskim okręgiem przemysłowym.

szego artykułu (Dutkowski 1984). Takich przykładów można podawać więcej. Klastery nie opisuje żadnego nowego zjawiska gospodarczego.

Oryginalność i użyteczność współczesnego (Porterowskiego) pojęcia klastra wynika z kilku przesłanek:

- wzrostu konkurencji, złożoności oraz globalizacji gospodarki;
- wzrostu mobilności kapitału i innych czynników produkcji;
- kluczowego znaczenia konkurencji i innowacji dla rozwoju.

Klastery Porterowskie (jako pojęcie) charakteryzuje się znaczną elastycznością i pojemnością – jest niezależny od sektora, branży i skali. W podejściu klastrowym równorzędnie traktuje się ekonomiczne i pozaeconomiczne (historyczne, kulturowe, polityczne) czynniki rozwoju. Koncepcja klastra oferuje elastyczne, pojemne, uniwersalne i praktyczne narzędzie opisu zbioru działalności, instytucji, przedsiębiorstw i innych podmiotów ściśle ze sobą powiązanych i umiejscowionych w konkretnych, historycznie uwarunkowanych i niepowtarzalnych warunkach geograficznych. Nie jest to jednak pojęcie operacyjne. To metafora i nazwa ogólna charakteryzująca raczej sposób podejścia do przedmiotu badań lub publicznej interwencji, niż sam ów przedmiot.

5. Kontekst badawczy

W tym kontekście powstaje pytanie, czy za pomocą koncepcji klastrów można lepiej niż w ramach innych koncepcji badać przestrzenne aspekty funkcjonowania i rozwoju gospodarki? Porter (2001, s. 248 i nast.) przekonuje, że klastry są odmiennym sposobem organizowania danych gospodarczych i spojrzenia na gospodarkę. Niewątpliwie jest to prawda, o czym świadczą wyniki badań gospodarek narodowych w ujęciu klastrowym, np. w Wielkiej Brytanii, gdzie zidentyfikowano 154 klastry, obejmujące obok działalności produkcyjnych również usługowe (*Business Clusters in the UK* 2001). Ponadto klastry bardziej odpowiadają istocie konkurencji i źródłom przewagi konkurencyjnej. We wspomnianym wyżej raporcie na temat klastrów w Wielkiej Brytanii zidentyfikowano 20 najbardziej konkurencyjnych w skali światowej rodzajów działalności gospodarczej (tab. 3). Wyniki tych badań są odmienne od potocznego poglądu na temat przewag konkurencyjnych tego kraju.

Klastry wychwytyują ważne powiązania: komplementarność i przepływy technologii, umiejętności, informacji, marketingu i potrzeby klientów, przekraczające granice firm i sektorów. Szczególnie w trakcie studiów poszczególnych przypadków możliwe i konieczne jest badanie

Najbardziej konkurencyjne działalności gospodarcze Wielkiej Brytanii

Działalności gospodarcze	Udział w światowej wartości dodanej w %	Udział w światowym eksporcie w %	Relacja eksportu do importu Wielkiej Brytanii
Posiadanie i zarządzanie nieruchomościami	5,8		
Bankowość i finanse	8,4		16,57
Pomocnicze usługi finansowe	6,2		4,51
Ubezpieczenia i fundusze emerytalne	9,5		5,79
Usługi prawne	6,9		5,33
Edukacja	3,2		2,61
Pestycydy	8,0	11,3	2,29
Usługi księgowe	5,1		2,60
Broń i amunicja	4,2	16,1	2,48
Druk i publikacje	7,1	13,2	1,63
Administracja publiczna	3,9		9,08
Badania rynkowe	5,8	7,6	2,95
Inne usługi biznesowe	5,1		1,91
Maszyny rolnicze	5,1	10,5	2,01
Projektowanie architektoniczne	4,6		2,44
Mydło i artykuły toaletowe	5,6	10,1	1,67
Farmaceutyki	5,9	10,9	1,48
Samoloty i pojazdy kosmiczne	6,5	11,9	1,18
Kucie, tłoczenie i in. obróbka metali	4,4	11,3	1,00
Usługi komputerowe	7,4	11,7	1,41

Źródło: *Business Clusters in the UK 2001*, Vol. 2, s. 23.

powiązań, kluczowych dla weryfikacji hipotez o oddziaływaniach przestrzennych i znaczeniu poszczególnych lokalizacji dla funkcjonowania i rozwoju gospodarki. Dla geografii ekonomicznej (zwłaszcza w krajach transformacji systemowej) podejście klastrowe w badaniach stwarza szansę na wyjście z przestarzałego schematu „geografii branżowych”: przemysłu, rolnictwa, usług, osadnictwa i ludności w kierunku studiów konkurencyjności obszarów. Wreszcie wiedza na temat klastrow na danym obszarze umożliwia poznanie efektywności potencjału i ograniczeń jego gospodarki. Jest to zasadnicza kwestia, jeśli stawia się pytanie o sens i przydatność praktyczną badań zróżnicowania przestrzennego gospodarki i społeczeństwa. Podejście klastrowe jest obiecującym narzędziem diagnozowania obszarów rozwoju regionalnego i lokalnego (por. Dutkowski 2004).

Nie ma jednej – powszechnie akceptowanej metodologii badania klastrów (por. Bergman, Feser 1999; Austrian 2000; Held 2004). W badaniach wykorzystywane są różne metodologie dostosowane do poziomu geograficznego (lokalny, regionalny, sektorowy), na którym bada się klastry, oraz do dostępnych danych (zarówno statystycznych, jak i jakościowych). Główne metody, stosowane w klastrowym podejściu do badań empirycznych, przedstawiono w tabeli 4. Trzeba przyznać, że wykorzystuje się tu mało wyrafinowane, za to sprawdzone i na ogół znane techniki badawcze.

Ważną inicjatywą badawczą jest tzw. mapowanie klastrów (*Cluster Mapping*). Prowadzi się je od kilku lat w ramach licznych programów (www.isc.hbs.edu). Dla USA, Wielkiej Brytanii i Szwecji przeprowadzono pełną analizę gospodarki narodowej w ujęciu klastrowym (*Business Clusters in the UK 2001; Cluster Mapping Project* www.isc.hbs.edu; Lindqvist, Malmberg, Sölvell 2003). Ostatnio przeprowadzona została ocena konkurencyjności gospodarek krajów Regionu Morza Bałtyckiego w ujęciu klastrowym (Ketels, Sölvell 2004). W Kanadzie, Norwegii i Japonii badania są w toku. Ponadto w ramach Inicjatywy Klastrowej Greenbook (www.cluster-research.org) przeprowadzono badania klastrów

Tabela 4

Metody badania klastrów

Metoda	Opis metody
Analiza nakładów-wyników	Macierze przepływów międzygałęziowych.
	Macierze interakcji zachodzących w procesie innowacyjnym, np. Community Innovation Survey w UE.
Współczynnik lokalizacji	Podstawą tej analizy jest obliczenie współczynnika lokalizacji.
Opinie ekspertów	Wywiady z głównymi podmiotami, panele, biały wywiad itp.
Studia przypadków	Opis stanu i procesów na podstawie analizy dokumentów, danych statystycznych, obserwacji uczestniczącej, rozmowy, analizy prasy i innych źródeł wtórnych.
Wskaźniki nadwyżki udziału w eksporcie i jego dynamice	Obliczenie relacji między eksportem i wzrostem eksportu danego klastra w stosunku do wartości przeciętnych dla grupy krajów (np. UE), kraju, regionu.
Hill & Brennan (2000)	Kombinacja analizy skupień i analizy dyskryminacyjnej z użyciem zmiennych wywodzących się z teorii bazy ekonomicznej oraz miar produktywności – identyfikowane są przemysły napędowe.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie (Bergman, Feser 1999).

regionalnych i lokalnych, którymi objęto ponad 800 projektów w ponad 50 krajach (Sölvell, Lindqvist, Ketels 2003). Obecnie w ramach tego projektu prowadzone są badania klastrów również w krajach transformacji ustrojowej (Alexandrova *et al.* 1999; Ionescu, Möhring 2002; Möhring 2004). Pojawiają się studia porównawcze, np. klastrów instrumentów chirurgicznych w Niemczech i Pakistanie (Nadvi, Halder, 2002). Dobrym przykładem klastrów na obszarze metropolitalnym są studia poświęcone wyspecjalizowanym usługom w Londynie (Keeble, Nachum 2001; Nachum, Keeble 1999, 2000, 2001). Studium rozwoju klastra informatyczno-telekomunikacyjnego (ITC) w regionie peryferyjnym przedstawiła Linnamaa (2004).

Podejmowane, z zastosowaniem podejścia klastrowego, badania empiryczne pozwalają uzyskać nie tylko nową wiedzę, ale także umożliwiają nowe wyjaśnienia. W najczęściej ostatnio cytowanym artykule z geografii ekonomicznej Porter (2003) stwierdza, że wyniki gospodarcze regionów w USA są bardzo zróżnicowane przestrzennie. Zależą od siły klastrów zlokalizowanych w regionach i ich zdolności do innowacji. Struktura gospodarki według typów klastrów (ponaregionalne, regionalne i lokalne, naturalne) jest również silnie zróżnicowana przestrzennie.

Wszystkie te inicjatywy, programy i badania dają nowy obraz gospodarek narodowych w ich zróżnicowaniu sektorowo-branżowym i przestrzennym. Umożliwiają przede wszystkim uchwycenie najistotniejszych dla rozwoju społeczno-gospodarczego globalnych aspektów rozwoju miast i regionów oraz lokalnych i regionalnych aspektów rozwoju i zmienności gospodarki światowej.

6. Kontekst wyjaśniania

W tym kontekście chodzi o pytanie, czy koncepcja klastrów umożliwi lepsze wyjaśnienie zjawisk i procesów rozwoju społeczno-gospodarczego w ich zróżnicowaniu przestrzennym? Klastry sprzyjają uzyskiwaniu przewagi konkurencyjnej przez państwa, regiony i miasta przez (Porter 2001, s. 265 i nast.):

- zwiększanie wydajności firm i sektorów klastra;
- zwiększanie ich zdolności do innowacji;
- ułatwianie powstawania nowych firm, co sprzyja efektywności i ekspansji.

Przewaga klastra polega również na wewnętrznych oszczędnościach i przepływach. Klaster można zdefiniować jako system wzajem-

nie powiązanych firm i instytucji, którego wartość jako całości jest większa niż suma wartości jego poszczególnych części.

Powyższe zdania streszczają najogólniej wyjaśniający aspekt podejścia klastrowego. Znaczna część tych twierdzeń występuje w teoriach wcześniejszych, przede wszystkim koncepcji rozwoju spolaryzowanego, korzyści zewnętrznych i Marshallowskiego okręgu przemysłowego (por. Grzeszczak 1999). Z tego powodu niektórzy komentatorzy bardzo krytycznie odnoszą się do koncepcji klastrow, zarzucając jej brak oryginalności i wprowadzanie zamieszania pojęciowego (np. Martin, Sunley 2001). Jest w tym sporo racji. Nie można jednak nie dostrzegać, że Porter i jego zwolennicy postawili wiele zasadniczych problemów geografii ekonomicznej i polityki regionalnej w nowym świetle, a mianowicie w kontekście innowacji, konkurencji i gospodarki globalnej, która ma charakter sieciowy. Trzeba przyznać rację stwierdzeniu, że „...teoria klastra jest pomostem między teorią sieci i konkurencją. Klastr jest odmianą sieci, występującą w określonej lokalizacji geograficznej, w której bliskie sąsiedztwo firm i instytucji zapewnia istnienie pewnych rodzajów wspólnoty oraz zwiększa częstotliwość interakcji” (Porter 2001, s. 283).

Podejście klastrowe nie jest uniwersalną koncepcją wyjaśniającą rozwój regionalny i lokalny, ani tym bardziej teorią lokalizacji. Pozwala jednak lepiej zrozumieć, w jaki sposób przedsiębiorstwa mogą poprawić swoją konkurencyjność, wykorzystując otoczenie bezpośrednio związane z konkretnym obszarem. Pozwala także lepiej zrozumieć niektóre zależności między różnymi skalami funkcjonowania gospodarki – lokalną, regionalną, krajową, międzynarodową i globalną (Porter 2000).

7. Kontekst planistyczny

Niezależnie od walorów poznawczych podejścia klastrowego, stało się ono najbardziej obiecującym i coraz częściej aprobowanym kierunkiem w polityce przemysłowej i częściowo regionalnej³. Warto postawić pytanie, czy koncepcja klastrow umożliwia formułowanie lepszych i skuteczniejszych planów rozwoju regionalnego i lokalnego? W krajach wysoko rozwiniętych polityka rozwoju w coraz większym stopniu opiera się

---

³ Odrębną kwestią jest, czy podejście klastrowe jest bardziej przydatne w planowaniu regionalnym, przestrzennym, czy w polityce sektorowej, np. przemysłowej albo innowacyjnej. Otóż największą zaletą podejścia klastrowego jest to, że w istocie znosi ono sztuczne podziały w sferze sterowania rozwojem. Szersze omówienie tego zagadnienia przekraczałoby jednak zakres prezentowanego opracowania.

na koncepcji klastrów. Pierwszym obszarem, gdzie konsekwentnie już od 1992 r. politykę wspierania biznesu oparto na koncepcji klastrów⁴, była Szkocja (Brown 2000). W USA liczne stany przejmują takie podejście od kilkunastu lat. Na szczeblu krajowym jest ono stosowane w Holandii, Danii, Wielkiej Brytanii, Irlandii, a ostatnio w Finlandii i Szwecji. Na szczeblu regionalnym koncepcja klastrów jest stosowana powszechnie we Francji, Niemczech, Włoszech i Hiszpanii (Raines 2000).

Polityka rozwoju oparta na klastrach ma na celu poprawę warunków działania przedsiębiorstw na określonym obszarze (Ketels 2004). Aby doprowadzić do takiej poprawy regiony powinny:

- uaktywniać istniejące na ich obszarze klastry;
- usuwać ogólne słabości otoczenia biznesu;
- utworzyć instytucje dbające o konkurencyjność regionu niezależnie od kadencyjności władz politycznych;
- zdefiniować ogólne rozumienie unikatowych wartości własnych w stosunku do innych obszarów.

Klastry nie występują wszędzie i mają kluczowe znaczenie w procesie rozwoju:

- są motorami wzrostu gospodarczego w skali regionalnej i krajowej;
- są efektywnym narzędziem prowadzenia polityki mikroekonomicznej;
- umożliwiają identyfikację wyzwań i słabości otoczenia biznesu wpływających na całą gospodarkę;
- są dobrym instrumentem testowania narzędzi polityki mikroekonomicznej;
- mogą pomóc sektorowi prywatnemu i publicznemu przyjąć nowe podejście do polityki rozwoju oparte na współpracy wielu podmiotów.

Współcześnie, nie tylko narodowe i regionalne rządy, lecz również prywatne przedsiębiorstwa, uczelnie i inne instytucje odpowiedzialne są za tworzenie w danym regionie, warunków sprzyjających podnoszeniu konkurencyjności przedsiębiorstw.

8. Kontekst aplikacyjny

Kolejne pytanie konkretyzuje kwestie omówione wyżej. Jakie są rezultaty stosowania koncepcji klastrów w praktyce – czy wspieranie klas-

---

⁴ Trzeba również zauważyć, że koncepcja ta jest umiejętnie propagowana przez Portera i jego zespół. Służą temu narzędzia i instytucje spotykane częściej w biznesie, niż w nauce. Z tego powodu podejście klastrowe bywa traktowane podejrzliwie lub lekceważąco przez bardziej konserwatywnie nastawionych badaczy i planistów.

trów przyspiesza, ewentualnie równoważy rozwój regionalny? W ramach Global Cluster Initiative Survey (www.cluster-research.org) zidentyfikowano na świecie ponad 500 Inicjatyw Klastrowych, czyli przedsięwzięć rozwojowych świadomie wykorzystujących podejście klastrowe.

Do najbardziej znanych Inicjatyw Klastrowych zakończonych sukcesem należą:

- klastery medyczne Research Triangle w Północnej Karolinie;
- Silicon Valley w Kalifornii;
- Telecom-City w regionie Blekinge – Szwecja;
- klastery „kafelkowe” i inne „miniklastery” w Katalonii;
- klastery medyczne w regionie Öresund;
- klastery odzieżowe w Emilii-Romanii;
- klastery samochodowe w Styrii;
- klastery winne w Kalifornii i Australii;
- klastery gier komputerowych w Szkocji;
- klastery informatyczno-telekomunikacyjne w Jyväskylä, w Finlandii.

Niełatwo rozstrzygnąć, czy takie podejście jest lepsze od tradycyjnej polityki regionalnej (stosowanej nadal w wielu krajach, a także w Unii Europejskiej). Sukcesy gospodarcze wymienionych wyżej krajów są ewidentne, a wiele z nich wynika z polityki gospodarczej państwa, która (świadomie lub nieświadomie) korzysta z podejścia klastrowego. Uwikłanie regionalnych i lokalnych procesów rozwoju jest bardzo duże i rosnące. Trudno jednoznacznie rozstrzygnąć, czy podejście klastrowe stanowi panaceum na stagnację i niedorozwój miast i regionów. Wspieranie klastrow przez państwo zamiast poszczególnych przedsiębiorstw, sektorów czy branż ma jednak niewątpliwą zaletę – daje szansę na integrację planowania w skali lokalnej i regionalnej oraz na integrację planowania przestrzennego i regionalnego. Podejście klastrowe jest jedną z dróg do postulowanego od dawna planowania zintegrowanego.

Podsumowanie

Skrótowy charakter opracowania nie pozwala sformułować stanowczych i w pełni uzasadnionych wniosków. Klastery istniały, odkąd człowiek podjął działalność gospodarczą. Samo pojęcie klastra jest raczej metaforycznie sformułowaną nazwą pewnego sposobu myślenia (wcale nie oryginalnego), niż terminem operacyjnym. Osiągnięcia metodyczne wypracowane w ramach tej koncepcji są w tym kontekście mizerne. Większość najczęściej stosowanych metod, w tym współczynnik lokalizacji, znana jest od lat. Po-

dejscie klastrowe ukazuje jednak gospodarkę w nowym świetle: globalizacji, konkurencyjności i innowacyjności. Oceny prób wyjaśniania zjawisk i procesów rozwoju społeczno-gospodarczego, w ich zróżnicowaniu przestrzennym w ramach podejścia klastrowego, są niejednoznaczne. Pewne nowe aspekty funkcjonowania i rozwoju przedsiębiorstw, miast i regionów zostały uwypuklone, lecz rewolucji naukowej w dziedzinie teorii rozwoju i regionalistyki, jak dotychczas, to nie wywołało. Największe osiągnięcia występują w dziedzinie polityki sektorowej, regionalnej i przestrzennej. Problemem pozostaje instrumentalizacja polityki rozwoju regionalnego opartej na wspieraniu klastrów. Podejście klastrowe daje nadzieję na zniesienie sztucznego podziału na planowanie sektorowe, regionalne i przestrzenne oraz na lepsze powiązania między skalami – od globalnej do lokalnej. Czy wspieranie klastrów przyspiesza, ewentualnie równoważy rozwój regionalny? Wyniki badań są również niejednoznaczne. Wynika to z trudności metodowych wydzielenia podmiotu i przedmiotu polityki regionalnej w ramach podejścia klastrowego. Podsumowując, należy stwierdzić, że ze względu na jego ogólność, weryfikacja słuszności podejścia klastrowego w geografii ekonomicznej i polityce regionalnej jest bardzo trudna i wymaga dalszych badań oraz poważnej dyskusji.

Literatura

- Alexandrowa S. et al., 1999, *Creating Competitive Clusters in Bulgaria: Factors, Vision and Strategies*. A Joint Report of the Institute for Market Economics and the World Bank Institute.
- Athreye S. S., 2001, *Agglomeration and Growth: A Study of the Cambridge Hi-Tech Cluster*. Stanford Institute for Economic Policy Research, Stanford University, Stanford.
- Austrian Z., 2000, *Cluster Case Studies: The Marriage of Quantitative and Qualitative Information for Action*. Economic Development Quarterly, Vol. 14, No. 1, s. 97-110.
- Bergman, E. M., Feser, E. J., 1999, *Industrial and Regional Clusters: Concepts and Comparative Applications*. Regional Research Institute, West Virginia University.
- Brodzicki T., Hildebrandt A., Szultka S., Wojnicka E. (red.), 2002, *Clusters in Poland. Preliminary Report for LEED/OECD Program*. Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową, Gdańsk.
- Brodzicki T., Szultka S., 2002, *Koncepcja klastrów a konkurencyjność przedsiębiorstw*. Organizacja i Kierowanie, nr 4 (110).
- Brown R., 2000, *Cluster Dynamics in Theory and Practice with Application to Scotland*. Regional and Industrial Policy Research Paper, No 38, University of Strathclyde, Glasgow.

- Business Clusters in the UK – A First Assessment*, Vol. 1. Main Report, London.
- Dutkowski M., 1984, *Polaryzacja przestrzeni miejskiej aglomeracji gdańskiej*. Rozprawa doktorska, Wydział Biologii, Geografii i Oceanologii, Uniwersytet Gdański.
- Dutkowski M., 2004, *Diagnozowanie obszarów rozwoju regionalnego i lokalnego w Polsce*. Wyd. Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin.
- Dziemianowicz W., Olejniczak K., 2002, *Grona przedsiębiorczości w aglomeracji warszawskiej*. Europejski Instytut Rozwoju Regionalnego i Lokalnego, UW, Warszawa.
- Grycuk A., 2003, *Koncepcja grom w teorii i praktyce zarządzania*. Organizacja i Kierowanie, nr 3.
- Grzeszczak J., 1999, *Bieguny wzrostu a formy przestrzeni spolaryzowanej*. Prace Geograficzne nr 173, IGiPZ PAN.
- Held J. R., 2004, *Regional Variation and Economic Drivers: An Application of the Hill and Brennan Methodology*. *Economic Development Quarterly*, Vol. 18, No. 4, s. 384-405.
- Hill E. W., Brennan J. F., 2000, *A Methodology for Identifying the Drivers of Industrial Clusters: The Foundation of Regional Competitive Advantage*. *Economic Development Quarterly*, Vol. 14, No. 1, s. 65-96.
- Ionescu D., Möhring J., 2002, *Clusters in Transition Economies – Progress Report, Organisation for Economic Co-operation and Development*. Progress Report for LEED/OECD Programme.
- Jagiello, M., 2002, *Rozwój klastrów a konkurencyjność gospodarki państw kandydujących do UE*. Wspólnoty Europejskie, nr 9.
- Keeble D., Nachum L., 2001, *Why Do Business Service Firms Cluster? Small Consultancies, Clustering and Decentralisation in London and Southern England*. ESRC Centre for Business Research, University of Cambridge, Cambridge.
- Ketels Ch., Sölvell Ö., 2004, *An Assessment of Competitiveness in the Baltic Sea Region*. VINNOVA and the Baltic Development Forum.
- Ketels, Ch., 2004, *European Clusters*, [w:] *Structural Change in Europe 3 – Innovative City and Business Regions*. Hagbarth Publications, Bollschweil.
- Lindqvist G., Malmberg A., Sölvell Ö., 2003, *Swedish Clusters*. CIND, Uppsala University in cooperation with M. E. Porter, ISC, Harvard Business School.
- Linnamaa R., 2004, *Development Process of the ICT Cluster in the Jyväskylä Urban Region*. Masz. niepub.
- Martin R., Sunley P., 2001, *Deconstructing Clusters: Chaotic Concept or Policy Panacea?* Paper presented at the RSA Conference in London.
- Möhring J., 2004, *Clusters in Transition Economies, Organisation for Economic Co-operation and Development*. Draft Report for LEED/OECD Programme.
- Nachum L., Keeble D., 1999, *Neo-Marshallian Nodes, Global Networks and Firm Competitiveness: The Media Cluster of Central London*. ESRC Centre for Business Research, University of Cambridge, Cambridge.

- Nachum L., Keeble D., 2000, *Foreign and Indigenous Firms in the Media Cluster of Central London*. ESRC Centre for Business Research, University of Cambridge, Cambridge.
- Nachum L., Keeble D., 2001, *External Networks and Geographic Clustering as Sources of MNE Advantages: Foreign and Indigenous Professional Service Firms in Central London*. ESRC Centre for Business Research, University of Cambridge, Cambridge.
- Nadvi K., Halder G., 2002, *The Dynamics of Inter-Linked Clusters: The Surgical Instrument Sector of Sialkot, Pakistan and Tuttlingen, Germany*. Institute of Development Studies, Working Paper series, University of Sussex, Brighton.
- Olesiński Z., Predygier A., 2002, *Identyfikacja i analiza grona na przykładzie grona budowlanego w regionie świętokrzyskim*. Organizacja i Kierowanie, nr 3.
- Parysek J. J., Wojtasiewicz L., 1979, *Metody analizy regionalnej i metody planowania regionalnego*. Studia KPZK PAN, t. LXIX, Warszawa.
- Porter M. E., 2000, *Location, Competition, and Economic Development: Local Clusters in a Global Economy*. Economic Development Quarterly, Vol. 14, No. 1, s. 15-34.
- Porter M. E., 2003, *The Economic Performance of Regions*. Regional Studies, Vol. 37, s. 549-578.
- Porter M.E., 2001, *Porter o konkurencji*. PWE, Warszawa.
- Raines P., 2000, *Developing Cluster Policies in Seven European Regions*. Regional and Industrial Policy Research Paper, No. 42.
- Roelandt T. J. A., Hertog P. (red.), 1998, *Cluster Analysis & Cluster-Based Policy in OECD-Countries. Various Approaches, Early Results & Policy Implications*. OECD-Focus Group on industrial clusters, The Hague/Utrecht.
- Sedlak W., 1994, *Człowiek i Góry Świętokrzyskie*. Książka i Wiedza, Warszawa.
- Sölvell Ö., Lindqvist G., Ketels Ch., 2003, *The Cluster Initiative Greenbook*. The Competitiveness Institute/Vinnova, Gothenburg (www.cluster-research.org).
- Szultka S., Wojnicka E., 2003, *Skupiska działalności inwestycyjnej w Polsce. Przypadek przedsiębiorstw automatyki przemysłowej w regionie gdańskim*. Ekonomista, nr 4.
- Szymoniuk B., 2001, *Tarnowski Klaster Przemysłowy Plastikowa Dolina*. Magazyn Gospodarczy „Firma i Rynek”, nr 7.
- Szymoniuk, B., 2003, *Klaster wiejski na Lubelszczyźnie – praktyka grupowej przedsiębiorczości*. Organizacja i Kierowanie, nr 2.
- Walczak T., 1997, *Słownik terminów statystycznych angielsko-polski*. GUS, Warszawa.
- Wojnicka E., 2002, *Rola klastrów innowacyjnych w Unii Europejskiej*. Wspólnoty Europejskie, nr 5.
- Wojnicka E., 2004, *System innowacyjny Polski z perspektywy przedsiębiorstw*. Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową, Gdańsk.
- Wojnicka E., Tamowicz P., 2002, *Klaster w Polsce*. Ankieta Instytutu Badań nad Gospodarką Rynkową, Gdańsk.
- World Congress on Local Clusters. Exchange Fair. Forums*. Proceedings, 2001, Paryż.